

სალომე ბახია-ოქრუაშვილი

ქართველი ხალხის ეთნოკულტურული ურთიერთობები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ხალხებთან (სოციალური ურთიერთობები)

წინამდებარე ნაშრომში ეხება ქართველი ხალხის ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელებთან სოციალური ურთიერთობის საკითხებს.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ხალხებმა, სანამ განვითარების თანამედროვე სახეს შექმნიდნენ, გრძელი და რთული გზა გაიარეს. მკვიდრი კავკასიელი ხალხები გამოკვეთილ ეთნიკურ ჯგუფებად შედარებით გვიან (XIV-XV სს) ჩამოყალიბდნენ. დასაწყისისთვის აუცილებელია ითქვას, რომ ზოგიერთი მკვლევარი ადიღების ეთნოგენეზს – კიმერიელებს, სკვითებს, სარმატებს უკავშირებენ, ზოგიერთი – იმ თეორიას იზიარებს, რომლის თანახმად, არქეოლოგიური მასალებით მათი ადგილობრივი ავტოქტონური წარმოშობაა დამარწმუნებელი; ზოგიერთი – პირიქით, მათ მომთაბარულ ხასიათზე აკეთებს აქცენტს და ვარაუდობს, რომ ისინი კავკასიის ჩრდილოეთის მხრიდან არიან მოსულები. ადიღების წინაპრები მკვეთრად კავკასიელები არიან, აქედან გამომდინარე, ადიღებიც ადგილობრივი წარმოშობის არიან.

საერთო სახელში „ადიღები“ იგულისხმებიან – ადიღები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, სხვა უფრო მცირე არსებული ეთნოგრაფიული ჯგუფები – აბაზები (ტაფანტელები, აშხარელები), შაფსულები, თემირგოელები, ბესლენეები, ჟანეები, ჯიქეები, მახვაშები, მამხეგები, აბაძეხები, უბიხები და ა.შ. ყველა ეს მონათესავე ხალხი ერთად „იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ჩრდილო-დასავლურ ანუ აფხაზურ-ადიღეურ ენათა ჯგუფს მიე-

კუთვნებიან“ (გვანცელაძე 2011: 5), რომელთა ერთმანეთისაგან გამიჯვნა მათი ტრადიციული კულტურის თვალსაზრისით შეუძლებელია. ყოველი ჯგუფის ჩვეულებები საკმაოდ მსგავსი და ერთმანეთის კულტურასთან იყო დაკავშირებული.

ამ ეთნოგრაფიული ჯგუფების ისტორიულ პრობლემებს უკვე დიდი ხანია საბჭოთა პერიოდიდან დაწყებული მეცნიერები იკვლევდნენ, მათ შორის სოციალურ საკითხებს. ჩრდილო კავკასიელი და რუსი მეცნიერები ფიქრობენ, რომ თავისი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე ამ ჯგუფებმა ყველა ის სოციალურ-ეკონომიკურ-პოლიტიკურ-კულტურული განვითარების ეტაპები გაიარეს, რაც მსოფლიოს სხვა ხალხებმა (История..., 1988: 6).

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ეთნოგრაფიული ჯგუფების შესწავლის შედეგად ისინი მივიდნენ დასკვნამდე, რომ მათ ჩრდილოეთიდან მომთაბარე „ტომები“ და ასევე ყირიმელი ხანები ხშირად ესხმოდნენ თავს. მტრის წასვლის შემდგომ კი კვლავ თავიანთ ტერიტორიებს უბრუნდებოდნენ. ამას ადასტურებს შ. ნოლმოვი, რომელიც წერს, რომ ადიღეს მშრომელი ხალხი „მრისხანე და სასტიკი თათრების და ყალმუხების ურდოს შემოსევის დროს ხშირად მთებს აფარებს თავს. იმ ხანში კი იძლებით მოხეტიალე ცხოვრებისაგან ისინი „წინანდელ საუკეთესო თვისებებს კარგავდნენ“ (Ногмов 1982: 47-48)

აქედან გამომდინარე კი, სათემო წყობილების სტრუქტურას და ტრადიციებს, წეს-ჩვეულებებს საკმაოდ დიდხანს ინარჩუნებდნენ. ადიღე „ტომები“ უძველესი დროიდან მდიდარ შავმინა ნიადაგებზე სახლობდნენ და სოფლის მეურნეობას – მიწათმოქმედებას და მესაქონლეობას მისდევდნენ, თესდნენ ხორბალს, ფეტვს, პარკოსან მცენარებს (История..., 1988: 105), თუმცა, მტრების ხშირი თავდასხმების და ადგილმონაცვლეობის გამო, მათი მიწათმოქმედება ინტენსიური ვერ იქნებოდა, ისინი შედარებით უპირატეს მნიშვნელობას მაინც მესაქონლეობას ანიჭებდნენ. ისიც უნდა ითქვას, რომ თათრებისა და ყალმუხების გარდა თვით მომთაბარეების თავდასხმები უკვე ბინადარი

მოსახლეობის ეკონომიკისა და კულტურის განვითარებას აფერხებდა. არც ეთნოგრაფიული ჯგუფების ადგილმონაცვლეობა უწყობდა ხელს სოციალურ პროცესებს (История..., 1988: 105).

მიიჩნევენ, რომ X საუკუნე და XIII საუკუნის პირველი ნახევარი ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ხალხებისთვის შედარებით საინტერესო პერიოდი იყო. თათარ-მონღოლების შემოსევამდე აქ კარგად ჩანს საწარმოო ძალების განვითარება, მინათმოქმედების გაღრმავება, მესაქონლეობა, ხელოსნობისა და ვაჭრობის აღმავლობა. ძლიერდება ეკონომიკური, კულტურული, სამხედრო-პოლიტიკური კონტაქტები.

მთის და მთისწინა რაიონებში ამუშავებენ ახალ სახნავ მიწებს, ტერასულ მინათმოქმედებას ზრდიდნენ. ამ ცვლილებებს არ შეიძლებოდა სოციალურ ურთიერთობებზე არ ემოქმედნა. ნახევრადბინადარი „ტომები“ ბინადარ ცხოვრებაზე გადადიოდნენ. საზოგადოებრივ ურთიერთობაში ეს პერიოდი ხასიათდება ფეოდალიზაციის პროცესის შემდგომი წინ წაწევით. სოფლის თემში ფეოდალიზაციის შეღწევის გამო სოციალური განვითარების ურთიერთსაწინააღმდეგო პროცესები მიმდინარეობდა.

თათარ-მონღოლების თარეშმა და დაპყრობამ უარყოფითი როლი ითამაშა ყველა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელი ხალხის ბედზე.

XIV ს-ის პირველ ნახევარში ამ ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ დაქსაქსულ მცირე ჯგუფებად სახლობდნენ და ადგილიდან ადგილზე გადადიოდნენ. XIV ს-ის ბოლოს და XV საუკუნეში თანდაანობით დაიწყო ამ ეთნიკური ჯგუფების ფიქსირება და პოლიტიკური გაფორმება. ამ დროს ჩერქეზებს აღმოსავლური, ევროპული და კავკასიური წყაროები ადილებს უწოდებდნენ. ამ დროიდან ხდება წყაროებში ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ეთნოგრაფიული ჯგუფების ეთნიკური სახელების დაფიქსირება.

ასე, მაგალითად, გენუელი ჯ. ინტერიანო, რომელიც კარგად იცნობდა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიას წერდა, რომ „ზიხები“ (ქართ. „ჯიქები“) ბერძნების, ლათინების, თათრების და

თურქების უბრალო ხალხის ენით არის შექმნილი, თუმცა, თვით „ზიხები“ თავს „ადილეს“ უწოდებდნენ (История..., 1988: 236).

ერთ-ერთი ადილე ხალხი – ყაბარდოელები საერთო ადილეურ მასას გამოეყვნენ თათრ-მონღოლთა შემოსევების შემდეგ და დაიკავეს ალანთა განსახლების ყოფილი არეალი (Народы..., 1960: 132; Лавров, 2009: 170). ამას ვახუშტი ბატონიშვილიც ადასტურებდა (1745 წ.).

დიდსა და მცირე ყაბარდოში ექვსი წარჩინებული საგვარეულო ჩამოყალიბდა. დიდში – მირიტოვების, ათაკუჟინების კათუკინების და ბემურზინების. მცირეში – მურადოვებისა და თასულთანოვების. ყაბარდოს ძირითადი სახნავ-სათიბი მიწები ამათ ხელში იყო, მაგრამ ყაბარდოში რამდენიმე საგვარეულო კიდევ ფლობდა სახნავ-სათიბებს, ესენი იყვნენ ტლიახოტლიაჟის ნოდებიდან – ტამბიევეები, კუდენეტოვები და ანზოროვები. ყველა ზემოთ დასახელებულ გვარებს ფშიების ე.ი. თავადების მსგავსად უფლება ჰქონდათ თავისუფალი მიწებით სარგებლობის. მათ საკუთარი ვასალები, მცირე აზნაურები და საკუთარი ყმები ჰყავდათ. მცირე აზნაურების საცხოვრებელი სოფელი (კოჯი), როგორც თავადის უორკ-კოჯი ისევე იყო მოწყობილი. ისიც სრული მესაკუთრე იყო თავისი კოჯისა. ტლახოტლიაჟები ფშის წინაშე არაფრით იყვნენ ვალდებულნი გარდა პატივისცემის გამომჟღავნებისა. ფშის მსგავსად საგვარეულო გერბი (დამლა) ჰქონდათ (ანჩაბაძე..., 1969: 561, 214).

XVI-XVIII ს ყაბარდოში მიწაზე კერძო საკუთრების ძირითადი ორი ფორმა არსებობდა – ფეოდალური და სათემო. მხოლოდ XVIII ს-ის დასაწყისიდან და XIX საუკუნეში საკუთრების სამი ფორმა ჩამოყალიბდა – ფეოდალური საკუთრება – საგვარეულო და ინდივიდუალური კერძო საკუთრების სახით; სათემო საკუთრება – სასოფლო თემის საკუთრების სახით და წვრილ-გლეხური საკუთრება (ანჩაბაძე..., 1969: 157).

საბოლოოდ ქართველი მეცნიერების დასკვნა მაინც ასეთია, რომ ადილეებში საქმე ადრეული ფეოდალიზაციის სტადიაზე მყოფ საზოგადოებასთან გვაქვს, რომლის წიაღშიც ჯერ კიდევ

მკაფიოდ იყო შემორჩენილი პატრიარქალური წყობილების გადმონაშთები (ანჩაბაძე..., 1969: 200). ზ. ანჩაბაძის აზრითაც XVIII ს ჩერქეზეთის სოციალური წყობილება ფეოდალური იყო, მაგრამ პატრიარქალურ-თემური წყობილების ძლიერი გადმონაშთებით. ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილში სოციალური განვითარების დონე სხვადასხვანაირი იყო. ყველაზე დაწინაურებულნი ბესლენეები იყვნენ (ანჩაბაძე..., 1969: 209).

ქართული ფეოდალური მონარქიის ძლიერების ხანაში ადიღების ნაწილი საქართველოს პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ჯიქები მაგალითად მოიხსენიებიან ჯალალედინის წინააღმდეგ მებრძოლი საქართველოს ლაშქრის შემადგენლობაში (ანჩაბაძე..., 1969: 79).

ადიღეურ და აბაზურ „ტომებს“ სამხრეთ კავკასიიდან უძველესი დროიდან ქართველთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები და მისი უძველესი მოსახლეობა სვანები და მეგრელები ესაზღვრებოდნენ და ესაზღვრებიან.

მართალია, კავკასიის ქედის მთათა სისტემა მიუვალი იყო მუდმივად, მაგრამ მასზე არაერთი გადასასვლელი (დარიალი, დერბენტი, კასრის კარი) ზაფხულობით კი, მათ სხვა გადასასვლელებიც ემატება, ამდენად ჩრდილოეთისა და სამხრეთ კავკასიის ხალხებს ძველთაგან, ისტორიის მანძილზე კულტურულთან ერთად ეთნიკური და სამეურნეო ურთიერთობებიც ჰქონდათ (თოფჩიშვილი 2007: 9)

საგულისხმოა ისიც, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელებმა ძველად კოლხეთთან სამეზობლო საზღვარი ჯერ კიდევ II-V სს დაარღვიეს (გეორგიკა 1965: 133-135; გეორგიკა 1966: 229-230; ინაძე 1999: 78-80). ისინი თანამედროვე აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთ მხარეში ჩასახლდნენ. შემოჭრილი მოსახლეობა ჯერ კიდევ ეთნიკურად ჩამოყალიბებული არ იყო. ამ ტალღას ქართველებმა „აფხაზები“ უწოდეს. VII საუკუნისთვის ისინი ქართველებში გათქვეფილნი იყვნენ, ხოლო თვით ეთნონიმმა „აფხაზმა“, ამის შემდგომ ფართო შინაარსი შეიძინა და იგი როგორც მთელ დასავლეთ საქართველოზე, ისე მის მოსახლეობაზეც გავრცელდა.

II საუკუნიდან კოლხეთის მოსაზღვრე ტერიტორიაზე ადიღეური წარმოშობის „ტომები“ ჩამოყალიბდნენ. მათ ჩრდილო-დასავლეთ მხარეში მნიშვნელოვანი ტერიტორია დაიკავეს მდ. აქეუნტამდე (История 1988: 105). უფრო ადრე, ამ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ ეთნიკური ჯგუფები, რომელთა დასახლებები იყო: ინნესი, კორაქსი, კოლიკი, მელანხლენები, მახცონები, კოლხები და ლაზები (История 1988: 105).

XV ს. მეორე ნახევარში ერთიანი ქართული მონარქიული სამეფოს დასუსტებისა და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მონღოლების, ყირიმის ხანების, თათრების თარეშმა ხელი შემოუწყო ადიღების – ჯიქურ-აბაზური მოსახლეობის საქართველოში ახალი ტალღების შემოდინებას. ცხადია, სამართლის ძეგლსა (ქართული..., 1970: 2220) და „ქართლის ცხოვრებაში“ ეს მოვლენები აისახა. შემოჭრილმა ტალღებმა ქართველ ფეოდალებს (შარვაშიძეს და ანჩაბაძეს) ქართველი მებეგრე გლეხები ქვეყნის სიღრმეში გაუქციეს, რადგან მათ ჩრდილო კავკასიელების თარეშსა და ძარცვა-გლეჯას ვერ გაუძლიეს. ქართველ ფეოდალებს საბატონე მოსახლეობის საკმაოდ შეუმცირდათ, რამაც იმდროინდელი განვითარებული ქართული ფეოდალიზმი აფხაზეთის ტერიტორიაზე დაასუსტა. XVII საუკუნესა და XIX საუკუნეს შორის ყოველი შემოჭრილ ტალღას ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიიდან კულტურისა და სოციალური ურთიერთობების პრიმიტიული წესები მოჰქონდათ – სათემო წყობილება, მიწაზე საკუთრების კოლექტიური ფორმა, მეურნეობის ჩრდილო კავკასიური ტრადიციული ფორმები, დიდი ოჯახი და მათი საკუთრების ერთობლივი ფორმები, სათემო მმართველობის წესები და ა.შ. რასაც შუა საუკუნეების ავტორები ადასტურებენ: ჯოვანი დე ლუკა (ტაბალუა 1987: 170), არქანჯელო ლამბერტი (ლამბერტი 1991: 154-155), ევლია ჩელები (ჩელები 1971: 100-115), ნ. ვიტსენი (Витсен 1974: 90); (იხ.: ბახია 2010: 343-344).

XVI ს. შემდგომ ჩამოსახლებული შერეული მოსახლეობა დროთა ვითარებაში, ერთმანეთს შეერწყნა. ეთნონიმი „აფხაზის“ შინაარსის კვლავ დავიწროების შედეგად, იგი ადვილად

გაითავისეს, თუმცა არა ქართველების დაუხმარებლად, რაც დღემდე თანამედროვე აფხაზების აღმნიშვნელად შემორჩა. რაც შეეხება მათ თვითსახელს „აფსუა“, იგი ჩრდილო კავკასიაში აბაზური ერთ-ერთი სოფლის ტოპონიმია დღესაც. სწორედ ეს სახელი XVIII ს. ერთ-ერთმა აბაზურმა ტალღამ ჩამოიტანა აფხაზეთში და მას შემდეგ იგი აფხაზების თვითსახელად დაფიქსირდა.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელი ხალხების შუა საუკუნეების სოციალური ფორმების შესწავლა ჯერ კიდევ რევოლუციამდე პერიოდში დაიწყო, მაგრამ ამ ავტორების (მ. კოვლევსკი, ფ. ლეონტივიჩი, ფ. ტორნაუ, ლ. ლულიე და ა.შ.) ნაშრომები უმეტესად არაქართულ სოციალურ ინსტიტუტებს მოიცავს. XIX ს. მეორე ნახევრიდან ჩრდილო კავკასიის ხალხის საზოგადოებრივი ყოფის შესწავლა კ. სტალმა, ნ. კარლგოფმა, ფ. ტორნაუმ, ლ. ლულიემ და სხვ. დაიწყეს. ისინი ჩრდილო კავკასიის სხვადასხვა ხალხებს, მათ შორის ადიღებს, ბალყარებსაც სწავლობდნენ, მაგრამ მათი ყურადღება ძველი სოციალური წყობილებისადმი, ადათებისადმი სისხლით ნათესაური ურთიერთობებისა და სოფლის თემისაკენ იყო მიმართული. უშუალო დაკვირვებებით კვლავ არქაული ინსტიტუტების დახასიათება მოგვცეს. დღეისათვის ჩვენს მიზანს კი, კლასობრივი პერიოდის შესწავლა წარმოადგენს. რომელიც უმეტესად სწორედ საბჭოთა პერიოდში დაიწყო. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ხალხების შუა საუკუნეების სოციალური ფორმები და ძირითადი ეტაპები საბჭოთა მეცნიერების მიერ იყო უმეტესად განხილული. მაგრამ, დღეს ეს კონცეფციები თანამედროვე სპეციალისტებისთვის მისაღებია თუ არა, ამის გარკვევას შევეცდებით.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ფეოდალიზმი რუსმა მეცნიერებმა პატრიარქალური მონობის შეთავსების ფონზე დაინახეს. მათივე ვარაუდით, ჩრდილო-დასავლეთელი ფეოდალები შუა საუკუნეებისთვის ჯერ კიდევ ტრადიციულ ინსტიტუტებს – ურთიერთდახმარებას, სტუმარმასპინძლობას, ჩვეულებით სამართალს და სხვა არქაულ ჩვეულებებს იყენებდნენ შრომითი ბეგარისათვის.

მათ მიერ მოძიებული მასალებით „ფეოდალურ-პატრი-არქალური“ კიბის სათავეში, ყველაზე მაღალ საფეხურზე ფში (= 1. თავადი, 2. მამამთილი) იდგა (ე.ი. თავადი). თავადს ვა-სალები ჰყავდა – ტლეკოტლეჟები და დიჟინუგები. ტლეკოტ-ლეჟებს უფლება ჰქონდათ თავისივე გლეხებით თავადისგან წასულიყვნენ. ვასალები ან უშუალოდ ფში სხვადასხვა ხარისხის უორკს (=უზდენი, მეორე თანრიგის აზნაური) წარმოადგენდნენ. მცირე ფეოდალები, გლეხებისა და მონების მფლობელები იყ-ვნენ. საერთოდ, ფეოდალთა ყველა წოდებრიობა ერთი დასახელ-ების ქვეშ „ფშიუორკი“ ერთიანდებოდა. გლეხებიც სხვადასხვა კატეგორიებად იყვნენ წარმოდგენილი. ტლოხოკოტლი (ე. ი. გლეხი მეთევზეები) გლეხთა ისეთ ჯგუფს წარმოადგენენ, რომ-ლებიც პირადი თავისუფლებით სარგებლობდნენ, თუმცა, ისინი მაინც ფშიუორკებზე დამოკიდებული იყვნენ. ტლოხოკოტლებ-ზე წოდებით უფრო დაბლა აზატები მდგარან, რომლებიც საბა-ტონყმო გლეხებად ითვლებოდნენ. მათ ნატურით გადასახადის გადახდის შემდეგ თავის განთავისუფლება შეეძლო, თუმცა, ამ შემთხვევაშიც გარკვეული სახით ისინი ყოფილი მფლობელებ-ის მორჩილები რჩებოდნენ. საბატონყმო გლეხები – ფშიტლები ოგებად და ლაგუნანიტებად, ანუ ლაგუნაუტოვებად იყოფოდ-ნენ. ისინი დაყმევების ხარისხით განსხვავებულნი იყვნენ ყვე-ლაზე უფლებო მონებისაგან ანუ უნაუტებისაგან. უნაუტები მეზობელ „ტომებში“ თარეშით მოპოვებული ტყვეები იყვნენ, რომლებიც დამტყვევებლის სრულ განკარგულებაში რჩებოდ-ნენ. მათ საოჯახო საქმეებში იყენებდნენ, ამავე დროს უნაუტე-ბი მემკვიდრეობას ექვემდებარებოდნენ, თუმცა, პატრონს ისინი შეეძლო რაიმე გადასახადისთვის გამოეყენებინა ან ხელიდან ხელში გარკვეული საზღაურის შედეგად გაეყიდა (Народы 1960: 177).

ამავე ნაშრომში მოცემულია ფეოდალური საკუთრების შესახებ ცნობა, რომ მიწაზე ფეოდალური საკუთრების ფორ-მა მხოლოდ საზოგადოებრივ საძოვრებზე ვრცელდებოდა და ისიც ფეოდალთა უმაღლესი წოდების მხოლოდ უპირატესი

მოხმარების უფლებით, რაც ჩვენი აზრით, ფეოდალურ საკუთრების ფორმას არ შეესაბამება. ცხადია, ეს „ფეოდალები“ იმიტომ სარგებლობდნენ საძოვრების მოხმარების უპირატესი უფლებით, რადგან მათ ხელში ძირითადად თარეშით მოპოვებული საქონლის მასა იყრიდა თავს. ეს ე. წ. „ფეოდალი“ თემის წევრი იყო და იგი უხუცესთა საბჭოს გადაწყვეტილებას პატივს სცემდა. თუმცა, თემებზე გარკვეულ ფეოდალურ ძალაუფლებას ახორციელებდა. ისინი გლეხებს აიძულებდნენ ტრადიციული რომელიმე ჩვეულებით წესის თანახმად ნაშრომის ნაწილი, საბატონე მო ბეგარა და ღალა ნატურით გადაეხადათ.

ფეოდალები დაუმორჩილებელ გლეხებს და მონებს მკაცრად სჯიდნენ, მაგრამ მიუხედავად ამისა, გლეხები მათ წინააღმდეგ მაინც აქტიურად იბრძოდნენ (Народы 1960: 177).

ფიქრობენ, რომ „პატრიარქალური მონობის საკმაოდ ძლიერი გადმონაშთები შეთავსებული იყო „თავისებურ ფეოდალურ“ წყობაში XIX და XX სს-ის დასაწყისშიც, ამიტომ ისინი მიდიან დასკვნამდე, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ფეოდალურმა ურთიერთობებმა საბოლოო სახე მაინც ვერ ჩამოაყალიბა. რუსეთთან შეერთებამდე გვაროვნული წყობილების გადმონაშთები ადილებში, ჩერქეზებში, ყაბარდოელებში და აბაზებში შემონახული იყო (Народы 1960: 211).

რაც შეეხება აბაზებში XIX საუკუნეში, მკვლევართა აზრით ფეოდალური დიფერენციაცია უკვე არსებობდა. მიუხედავად ამისა, ფეოდალურმა ურთიერთობებმა მთლიანად ვერ გამოირიცხა გვაროვნული წესები.

ავტორები ფიქრობენ, რომ რთული ნოდებრივი დაყოფა ყველა ნოდებისთვის წესებითა და უფლებებით კარგად იყო ჩამოყალიბებული. ყველაზე უუფლებო „უნავი“ (= „სახლის კაცი“) და „ფსაზ“ (= მონა ქალი) იყო. მონები თარეშის დროს მოპოვებული სამხედრო ტყვეები იყვნენ, რომელსაც საკუთრებაზე უფლება არ ჰქონდათ. რაც ტანთ ემოსათ, ისიც მფლობელის საკუთრებას წარმოადგენდა. „ფსაზ“ ყოველთვის მისი ქალბატონის გვერდით იყო და სახლში მთელი საქალეო

საქმეები მას ეკისრებოდა. თუ ბატონი მონას მინაზე დასვამდა, იგი გარკვეულ საკუთრებას იძენდა. ამის შემდეგ მას „ლიგ“ ეწოდებოდა. უნავთან შედარებით ლიგ გარკვეული უფლებებითაც სარგებლობდა. უნავი შეეძლოთ გაეყიდათ, მაგრამ ლიგს მხოლოდ ოჯახთან ერთად ჰყიდდნენ. ლიგი საბატონე მოსაკუთრებად ითვლებოდა; იგი პატრონის მინას ამუშავებდა. მის მიერ მიღებული მოსავალი შემდეგნაირად იყოფოდა – ნაწილი მოსავლის სათესად, ნაწილი მეჯოგეებისა და მეფუტკრეების გამოსაკვებად შემდეგი წლისათვის; ნაწილი ლიგის პატრონის სტუმრების მისაღებად, ნაწილი სულიერი მოძღვრისათვის, ხოლო დარჩენილი ლიგის მფლობელის ოჯახსა და ლიგის ოჯახს შორის ნაწილდებოდა. ცხვრების გაკრეჭის შემდეგ ცხვრის კარგი თეთრი შალი მფლობელის ერთი ჩოხისა და ერთი ნაბდისთვის იყო, ხოლო დანარჩენი მფლობელისა და ლიგის ოჯახს შორის, ნევრთა რაოდენობის გათვალისწინებით იყოფოდა. თუ ლიგი თავისი მფლობელის გვერდის ავლით რაიმეს გამოიმუშავებდა, ნახევარს კვლავ მის მფლობელს აძლევდა. თუ ლიგი მინის დამუშავების დროს მის იარაღს, ინსტრუმენტს მოიხმარდა, მაშინ იგი მფლობელს ნამუშევრის ორ მესამედს აძლევდა. ქალიშვილის გათხოვების შემთხვევაში მიღებული ყალიმის ერთ მეხუთედს თვით იღებდა, ხოლო დანარჩენი მფლობელის იყო. თუ მფლობელი ლიგს გაანთავისუფლებდა, იგი აზატის ან თავისუფლად გაშვებულის წოდებას იღებდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, აზატი კვლავ ფეოდალურ დამოკიდებულებაში რჩებოდა. თუმცა, მფლობელის შეცვლის უფლება ჰქონდა. ასეთ აზატს „აზატიჟ“ (= „ძველი აზატი“), ხოლო აბაზებში, პირადად თავისუფალ გლეხს „ტლიაკოშაო“ ან „აკავი“ ეწოდებოდა. თუ აზატი „კაბალაში“ კვლავ ჩავარდებოდა, მას „თავისი დიდებულის“ მინდვრის სამუშაოებში უნდა მიეღო მონაწილეობა, რომლებიც შემდეგ გარკვეულ წილს – ჭირნახულის, შალის, შემის და ა.შ. მიიღებდა (Народы 1960: 235; Лавров, 2009: 47).

ლ. ლავროვის ვარაუდით, აბაზების წოდებრივ კლასებად დაყოფა ჯერ კიდევ შავ ზღვაზე ცხოვრების დროს მოხდა. ეს

არსებული ნოდებრივი ტერმინოლოგიითაც დასტურდება. აბაზგების ნოდებრიობის დასახლებების უმეტესი შესაბამის აფხაზურ ტერმინებს მოგვაგონებს (Лавров 2009: 135). როგორც ჩანს, გარდა ტერმინებისა, თვით სოციალური ინსტიტუტის სტრუქტურაც მიბაძვით შეიძლება იყოს გადაღებული, რადგან გარდა ტერმინებისა, ნოდებრივი დიფერენციაციაც აფხაზეთის ქართულ ფეოდალიზმს ჩამოგავს, თავისი მკვეთრად ჩამოყალიბებული უფლებებითა და მოვალეობებით. ძირითადი მასა უშუალო მწარმოებელი იურიდიულად არ იყო დამონებული, ამიტომ ფეოდალური ჩაგვრა შინა მონობამდე იყო დამყარებული, ხოლო საზოგადოებრივ როლს გვაროვნული კავშირი აგრძელებდა. XIX საუკუნის აბაზგების სოციალური წყობა შეიძლება, როგორც „პატრიარქალურ-ფეოდალური“ ისე დახასიათდეს. რაც შეეხება მინაზე ფეოდალურ საკუთრებას, რომელიც ფეოდალიზმის ძირითადი საფუძველია, არსებობდა, მაგრამ მკვეთრად გამოხატული არ იყო. ხდებოდა აბაზური სოფლების ერთ ან ორ წელიწადში ერთხელ ერთი ადგილიდან მეორეზე გადაადგილება (Лавров 2009: 2,7,11,12-14,136-137,138-139). ეს კი იმაზე მიანიშნებს, რომ აბაზებში ფეოდალური ურთიერთობა განუვითარებელი იყო, ამიტომ მათში კიდევ არსებობდა თავისუფალი გლეხები – „აკავი“ ან „ტლოფაკოშაო“, მაგრამ მიდიოდა ტლოფაკოშაოს დაკაბალება, მიუხედავად იურიდიული თავისუფლებისა ისინი ვალდებული იყვნენ მიეღოთ მონაწილეობა „დიდებულების“ მინდვრებში. ფეოდალებს თავისი მონები და ყმები ჰყავდათ, რომელთა შრომის ხარჯზე ისინი ცხოვრობდნენ (Лавров 2009: 135-136).

მცირე თავადს „აგმისთა“ ეწოდებოდა, რომლებიც „აგმისთადუს“ (=დიდი თავადი; დუ=დიდი) შეიარაღებული რაზმის წევრი და ყველგან მისი გამცილებელი იყო. აგმისთადუს თავისი საბატონყმო გლეხები და მონები ჰყავდა, მაგრამ მასზე რანგით უფრო მაღლა „ახ“ (=თავი; თავადი, მეთაური) იდგა. ეს „ახ“ თავადები ცალკეულ სოფლებს მეთაურობდნენ, რომელშიც თავადები არ იყვნენ, ასევე „ტომებსაც“ მეთაურობდნენ. გარ-

და ცოლებისა თავადებს შეუზღუდავი რაოდენობით ხარჭებიც ჰყავდათ. მაგრამ ხარჭისაგან შობილი ვაჟი ფეოდალი ვერ გახდებოდა. თუმცა, ხარჭების ვაჟები გარკვეულ ფენას მაინც ქმნიდნენ.

XVI ს. ყაბარდოელმა და ბესლენელმა თავადებმა აბაზური „ტომები“ დაიქვემდებარეს, მაშინ აბაზების თავადები უფლებებით ყაბარდოს და ბესლენელ თავადებს გაუთანაბრდნენ, თუმცა, მცირე თავადები ყაბარდოელ და ბესლენელ ქვემოთ მდგომ ტლყეიტლემებს დაექვემდებარნენ (Народы 1960: 235-236; Лавров, 2009: 48).

ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიას და ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვან მჭიდრო მრავალმხრივ ურთიერთობას მიეძღვნა კიდევ ერთი კრებული, რომელიც 1969 წ. ქართველი ავტორების მიერ იყო შექმნილი (ანჩაბაძე..., 1969). ამ ავტორთა ვარაუდით, ადრე დაწყებული თემურ-გვაროვნული წყობილების რღვევა XI-XV სს-ში გრძელდებოდა. საფუძველი ფეოდალური ურთიერთობების განმტკიცება იყო. „ექსპლუატატორულ ფეოდალურ“ კლასს XIV-XVII სს ავტორები უკვე ჩამოყალიბებულად თვლიან. წერილობითი წყაროები „ნარჩინებულებს“ (ინტერიანო), „მეფეებს“ (ალ-ომარი), „ხელმწიფეებს“ (ბარბარო), „თავადებს“ (გენუური წყაროები) მოიხსენიებენ, ასევე კრუმუხის „ხელმწიფეს“ ზიბერს, ზიხებში (ქართ. ჯიქი) „თავადი პეტროზოვი“, კოპის თავადი „ბელზებეკი“. მათ ხსენებას უბრალო წარჩინებულთა ხსენება მოსდევდა – „აზნაურები“ (ბარბარო), „ბარონები“ (გენუელი ავტორები). თავადებსა და აზნაურებზე დამოკიდებულნი იყვნენ წვრილი აზნაურები – რაზმელები, რომელთაც ინტერიანო „ვასალებს“ უწოდებდა. „ვასალები სიუზერენისაგან სამხედრო სამსახურის სანაცვლოდ საქონელს, ტანსაცმელსა და იარაღს იღებდნენ“. ყველაზე პრივილეგირებულ წოდებას სასულიერო პირები მიტროპოლიტ-ეპისკოპოსები და უფრო დაბალი რანგის მღვდლები ეკუთვნოდნენ. ნარჩინებულებს მონები ჰყავდათ, მაგრამ უმნიშვნელო რაოდენობის, რომელთაც საოჯახო მეურნეობაში იყენებდნენ. თავისუფა-

ლი მეთემეები აბსოლუტურ უმრავლესობას შეადგენდნენ, ისინი სასოფლო თემებში იყვნენ ორგანიზებულნი, მაგრამ მათ მფლობელობაში იყო მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი. ცხადია, თემის არსებობა ფეოდალიზაციის პროცესს აფერხებდა (ანჩაბაძე..., 1969: 74).

ამ ნაშრომის ავტორთა ვარაუდითაც, ფეოდალური ურთიერთობები პატრიარქალურ სამოსში იყო გახვეული და ფეოდალური საკუთრება მიწაზე სათემო მიწათსარგებლობის სისტემასთან იყო გადახლართული. ამიტომაც, ფეოდალური ექსპლოატაცია გვაროვნული ადათების ტრადიციულ სამოსელში ინიღბებოდა.

წარჩინებულთ ფიზიკური ძალის გამოყენებით უხდებოდათ თავიანთი ბატონყმობის რეალიზაცია. ისინი თავს ესხმოდნენ გლეხებს, იტაცებდნენ ბავშვებს, პირუტყვს და შემდგომ ჰყიდდნენ. მიუხედავად ამისა, გაბატონებული კლასისა და გლეხების დაპირისპირების შემთხვევები საკმაოდ მცირე იყო. მაგრამ ავტორთა აზრით, ადილური საზოგადოების განვითარება მაინც კლასობრივი ნიშნით მიმდინარეობდა. მაგრამ ამ განვითარებას პატრიარქალური ტრადიციები მაინც აფერხებდა. სწორედ ადილმა ფეოდალებმა მიითვისეს კლანების საუკეთესო მიწები მდ. ლაბასა და მდ. თერგს შორის, როდესაც თათარ-მონღოლთა თავდასხმის შემდეგ საკუთარი ტერიტორია დატოვეს (ანჩაბაძე..., 1969: 75-77).

ადილთა ამ ნაწილს, ჩვენი ვარაუდით, ადგილზე ალანური მოსახლეობის წარჩენი უნდა დახვედროდათ, რომელიც მათ შეირწყეს და ამასთან ერთად, სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის პრაქტიკაც გაითავისეს. სწორედ ამიტომ, ვფიქრობთ სხვა ადილურ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებთან შედარებით წინარე ფეოდალიზმი (ე.ი. პროტოფეოდალიზმის) ნიშნებიც უფრო გამოიკვეთეს. მათ რომ ქართველებთან კავშირი აფხაზეთის მემკვიდრეობით ჰქონდათ ესეც ქართული წყაროების საშუალებით დასტურდება. სხვადასხვა ადილური ეთნოგრაფიული ჯგუფები გადმოსასვლელებს იყენებდნენ, თარეშით თავს ესხმოდნენ

დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას და ძარცვავდნენ მათ. გაჰქონდათ სახლიდან ყველაფერი რისი წაღებაც შეიძლებოდა, საოჯახო ნივთებიც კი, ცხადია, საქონელი და ადამიანებიც. ტყვეებს ჰყიდდნენ და ამრიგად გამდიდრებული პიროვნებები ხდებოდნენ გაბატონებული კლასის წარმომადგენლები და ერთ-მანეთს თავადებად მოიხსენიებდნენ.

XVI-XVIII სს. ადიღე-ჩერქეზულ „ტომებში“ ტყვე-მონებით ვაჭრობამ ფართო გასაქანი ჰპოვა. საუკეთესო მუშახელი საკმაოდ გადიოდა უცხოეთის ბაზარზე, რაც გამოუსწორებელ დაღს ასვამდა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სიტუაციას. სწორედ ამ საუკუნეებში ადიღეურ-ჩერქეზულ საზოგადოებაში ფეოდალიზაციის პროცესი კვლავ აღმავალი გზით ვითარდებოდა, თუმცა, იგი ყველა ადიღეურ-ჩერქეზულ „ტომებში“ ერთდროულად არ დაწყებულა. მან შავი ზღვის სანაპიროზე მოსახლე „ტომებში“ შედარებით მაღალ საფეხურს მიაღწია, ვიდრე ქვეყნის შიგნით ღრმად მდებარე მთიან რაიონებში, სადაც საზოგადოებრივი ცხოვრების უჯრედად ჯერ კიდევ სასოფლო თემი რჩებოდა (ანჩაბაძე..., 1969: 131-132).

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ლ. ლავროვის მიერ მოპოვებული მასალები. 1395 წ. რუსული წყაროების თანახმად, იგი ასახავს სიტუაციას, რომელიც დაპყრობილ „ობეზებში“ (ე.ი. აბაზებში) თემურმა შექმნა. მას ჩრდილო კავკასიაში გავლის დროს დაუნგრევია იქაური სოფლები, იქ მაცხოვრებლები მონებად უქცევია და დიდი რაოდენობით წაუყვანია. მსგავსი მსვლელობის შემდგომ ჩრდილო კავკასიაში ტყვეებით და მით უმეტეს ბავშვებით ვაჭრობას დიდი გასაქანი ჰქონია. არა მარტო მოტაცებული ბავშვები იყიდებოდა, არამედ ადიღე ხალხი თვით საკუთარი ბავშვებით ვაჭრობდა. მონების გაყიდვა კაფაში ხდებოდა, სადაც ჩერქეზები, აბაზები და სხვ. ჩადიოდნენ (Лавров 2009: 31).

XVI ს. რუსეთის ცენტრალიზებული სახელმწიფო ჩრდილო კავკასიაში შევიდა. მათ ყირიმისა და ყაზანის წინააღმდეგ დაიწყეს ბრძოლა, რომელშიაც ჩერქეზები, ადიღეები და სხვ.

იღებდნენ მონაწილეობას. მალე რუსებმა ორივე სახანო დაიქვემდებარეს. ამის შემდეგ რუსეთმა დიდი გავლენა მოიპოვა ადიღეს ხალხებში. რუსები თარეშით გამდიდრებულ წარმომადგენლებს ხელს უწყობდნენ, რომ ღარიბ მოსახლეობაზე გავლენა მოეპოვებინათ. ძალით ართმევდნენ სახნავ მიწებს ღარიბებს და მდიდრებს აძლევდნენ. ამით ფეოდალიზმის გამყარებას ცდილობდნენ. ამავე დროს თავიანთ ადმინისტრაციულ ანგარიშებში ამ მდიდრებს „სტარშინებად“ მოიხსენიებდნენ (Лавров 2009: 133).

ასეთია ამ საკითხის ისტორიოგრაფია.

როგორც დავინახეთ, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის შუა საუკუნეების სოციალურ ყოფას მაღალკვალიფიციური სპეციალისტები შეისწავლიდნენ. ისინი ცდილობდნენ ამ დაქუცმაცებული დაზოგადოების სოციალური სტრუქტურის დინამიკის შესწავლას. ამას ისინი სხვადასხვა პოზიციებიდან უდგებოდნენ. მათ, როგორც საარქივო, ისე საველე მასალებიც საკმაოდ ჰქონდათ ხელთ და რაც მთავარია, არსებული ისტორიული ხასიათის მონაცემებსაც ობიექტურად იყენებდნენ. მაგრამ საბჭოთა წყობილების პირობებში, მეცნიერებს თავს მოხვეული ჰქონდათ ის ვითარება, რომლითაც ყველა ხალხს თავისი არსებობის მანძილზე ერთნაირი სოციალ-კულტურული, ეკონომიკურ-პოლიტიკური განვითარების საფეხურები უნდა გაევიდნენ.

სწორედ არსებული ვითარების გამო ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის შემსწავლელ მეცნიერთა შეხედულების თანახმად, V-X საუკუნეებში ადიღური წარმოშობის „ტომებში“ ადრეფეოდალური წყობა უკვე გამოცხადებული იყო, ხოლო XI-XV სს. „ფეოდალური ურთიერთობის განმტკიცება ხდებოდა“. ამ დროისთვის დიფერენციაცია უკვე შორს ყოფილა წასული. თავისთავად ცხადია, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ცნებათა და კატეგორიათა, დიფერენციაციის დადგენას, მაგრამ აუცილებელია მათი მნიშვნელობის განსაზღვრა მიბაძვითაა ეს ტერმინოლოგია შექმნილი თუ ბუნებრივადაა ჩამოყალიბებული.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ დიფერენციალური დაყოფა და მათი ტერმინოლოგია მეზობელი ქვეყნების – სახანოების, ქართული და რუსული სახელმწიფოების მიბაძვით ყოფილიყო შექმნილი. რადგან ყველა მეცნიერი (რუსი, კავკასიელი, ქართველი) წერდა, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში „ფეოდალური“ ურთიერთობა თემური წყობილების პირობებში და განვითარებული მონათმფლობელური წყობილების ფონზე მიმდინარეობდა. რომ „თემურ-გვაროვნულმა წყობილებამ, რომლის რღვევა დანყებული იყო, თუმცა, XIX საუკუნემდე მიაღწია. ამავე დროს მათი აზრით, გაბატონებული მდგომარეობა „ფეოდალურ-პატრიარქალურ სასოფლო თემს ეკავა“ და რომ ხსენებულ ფეოდალიზმს „ფეოდალურ-პატრიარქალურად თვლიდნენ. ორივე სოციალური წყობა წარმოშობით და თავისი თვისებებით სხვადასხვანაირია.

გარდა ამისა, ყველა მეცნიერი ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელი მოსახლეობისთვის XI საუკუნის ჩათვლით ხმარობენ ტერმინ „ტომს“. როგორც ვიცით, ტომი პირველყოფილი თემური წყობილებისთვის დამახასიათებელი საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ფორმაა, რომელიც საერთო კულტურისა და ტერიტორიის მქონე მონათესავე გვარებს აერთიანებს. რამოდენიმე მეზობელი გვარი „ტომს“ შეადგენს. თუ ჩვენ XIX საუკუნის მოსახლეობისთვის „ტომს“ ვიხმართ და ამავე დროს ამ საზოგადოებაში მონურ შრომაზე დამყარებულ წარმოების წესს დავაფიქსირებთ, განა ეს ფეოდალიზმისთვის იყო დამახასიათებელი?

საქართველოს პოლიტიკური გავლენა, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მაცხოვრებლებზე დიდი იყო, ამას ისიც ადასტურებს, რომ ამ მოსახლეობას საქართველო ხშირად მტერთან ბრძოლის დროს დამხმარე ძალას იყენებდა (Народы 1960: 56, 80). მსგავსი და სხვაგვარი ურთიერთობები, თუგინდ თარეშიც საქართველოში, მიანიშნებს იმაზე, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობაში ფეოდალური დიფერენციაცია და თვით სისტემა მიბაძვით უნდა იყოს ჩანერგილი, სწორედ თარეშით გამდიდრებულთა მიერ.

ავტორთა აზრით, ქვეყნის ფეოდალიზაციის ერთგვარ დაჩქარებას, შავიზღვისპირეთში გენუის კოლონიების არსებობამ შეუწყო ხელი. მათი აზრით, იტალიური დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ XV საუკუნისთვის ადიღეში რელიეფურად ჩანს კლასობრივი დაყოფა, ხოლო XVI-XVII საუკუნეებისთვის კი ამკარად იგრძნობა ქვეყნის ფეოდალიზაციის გაძლიერებული მაჯისცემა (ანჩაბაძე..., 1969: 204).

თავადი ხალხის მმართველად და სარდლად ითვლებოდა, ქვეშევრდომები მას ემორჩილებოდნენ. იგი გაბატონებული ფენის დანარჩენ ნაწილსაც მეთაურობდა, თუმცა, ადიღეს ყველა „ტომში“ თავადები არ ჰყოლიათ. დიფერენციაცია დანიშნაურებულ „ტომებში“ უფრო იგრძნობოდა. მართალია, თავადი აულის მთელი მოსახლეობით და მიწებით თითქოს მის საკუთრებას წარმოადგენდა, მაგრამ სახნავ-სათესი და ტყე იშვიათი გამოწკლისის გარდა ინდივიდუალურ მფლობელობაში თავადებს არ ჰქონდათ. ამ მიწების განაწილების საკითხს უხუცესთა საბჭოს გარეშე თავადი ვერ გადაწყვეტდა.

მიწის საკუთრების საკითხი ამ რეგიონში თავისებური იყო. ყველა ერთნიკურ ჯგუფებში „წარჩინებულები“ თითქოს ფლობდნენ საკუთრებას, მაგრამ ეს არ იყო ფეოდალური საკუთრების ფორმა. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელი „წარჩინებულები“ თუ „თავადები“ თარეშით გამდიდრებულები იყვნენ, ისინი თავდაპირველად თავისი ნათესავების „ბელადებად“ გვევლინებოდნენ, რომლებმაც სწორედ ასეთი სიმდიდრის შოვნის შემდეგ ჯერ საკუთარი ნათესავების ჩაგვრა დაიწყეს და შემდეგ მთელი აულის. მიუხედავად ამისა, ისინი იურიდიულად ვერ განაგებდნენ მიწებს და ვერ იყენებდნენ ფლობისა და მოხმარების უფლებას.

როგორც ვხედავთ, ფეოდალური საკუთრების ფორმა კარგად არ არის ასახული. ფეოდალიზმის დროს ორი ფორმა უნდა არსებობდეს საერთო-საგვარეულო და სათავისო საკუთრება. ყველა ნაშრომში თითქოს საუბარია ამ საკუთრებაზე, მაგრამ მასალებში ეს არ ჩანს. ყველაზე მეტად ასახულია საერთო საგვარეულო საკუთრება. მის გვერდით სათემო საკუთრე-

ბა, რომელსაც უზუცესთა საბჭო განაგებს და „თავადებს“ არა აქვთ ამის მისაკუთრების უფლება. სათავისთავოში იგულისხმება საერთო საგვარო ქონებიდან გამოყოფილი საკუთრება. ამასთან, არ ჩანს არც ნასყიდი და არც ნაბოძები საკუთრება.

გარდა ამისა, აბაზებს მუდმივი განსახლების არეალი არ ჰქონდათ, ისინი ხშირად იცვლიდნენ ტერიტორიას (თოფჩიშვილი 2007: 15, 23). არც ადილები ისხდნენ მუდმივად ერთ ადგილზე. გადაადგილების დროს, ერთი რამდენიმე ეთნიკური ჯგუფი სახლდებოდა ცალკე და არ ერეოდა სხვა ეთნოგრაფიულ ჯგუფს. მაგრამ ხდებოდა ისეთი გადაადგილებებიც, როდესაც არა მარტო თავიანთ საცხოვრებელ სივრცეს კარგავდნენ, არამედ ისინი უერთდებოდნენ სხვა ჯგუფს და საკუთარ სახეს კარგავდნენ. გარდა ამისა, გადანაცვლების დროს, ისინი გეოგრაფიულ გარემოსაც იცვლიდნენ და სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებებიც უხდებოდათ.

ზემოთქმული თავისთავად ცხადია, რომ ამ „ფეოდალიზაციის“ ხარისხზე ლაპარაკობს, მაგრამ მთავარი მაინც ის არის, რომ ეს სოციალური ფენა სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების პოლიტიკური ერთიანობით და რაიმე ადმინისტრაციული წარმონაქმნით არ იყვნენ დაინტერესებული. არა მარტო ადილე, არამედ არც აბაზების ძირითადი ორი შტო – აშხარუა და ტაფანტა XIX ს. ბოლომდე არ წარმოადგენდა ერთიან პოლიტიკურ მთლიანობას. ტაფანტელებს შედარებით უფრო განვითარებული სოციალური წყობა ჰქონიათ. მოსახლეობა მონებად, ყმებად, ნახევრად დამოკიდებულ გლეხებად, აზნაურებად, პირველხარისხოვან აზნაურებად და თავადებად იყოფოდნენ.

XVII-XVIII სს. ისინი ბეგარას ყაბარდოელ თავადებს უხდიდნენ. აშხარები კი, – მისილ რიფშ, ბაგ, ბარაკაი, ჩეგრეი, ტამ, ყობილბეკ და სხვ. იყოფოდნენ. აშხარელებს ნაკლებად განვითარებული სოციალური ურთიერთობა ჰქონიათ (Лавров 2009: 20).

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის დაბლობ ნაწილშიც კი ფაქტობრივად სახელმწიფოები ვერ შეიქმნა (მთიან მხარეებზე

საუბარი არ(ცაა). ასეთები წარმოქმნისთანავე მალე ნადგურდებოდნენ. აქ ეთნოსებიც კი ძალიან ხშირად ენაცვლებოდნენ ერთმანეთს. ასე რომ, მუდმივი არამდგრადი ეთნიკური ვითარება (თოფჩიშვილი 2017: 289) ფეოდალური განვითარების შეფერხების მიზეზი ხდებოდა.

სახელმწიფო სტრუქტურის შექმნის აუცილებლობა ჩრდილო კავკასიის ხალხებმა ძალიან გვიან – რუსეთის იმპერიის ექსპანსიის თითქმის დამამთავრებელ ეტაპზე იგრძნეს. ადიღთა შორის ამაზე ფიქრი 1850-იან წლებში მუჰამედ – ამინმა დაიწყო და სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების ფორმირება მისი სიკვდილის შემდეგ 1860-1864 წწ მოახდინეს; მაგრამ უკვე დაგვიანებული იყო – იმპერიამ ფორმირების პროცესში შექმნილი სახელმწიფო სტრუქტურა გაანადგურა (თოფჩიშვილი 2017: 295).

სოციალური ურთიერთობის საკითხის შესწავლას რთული სტრუქტურული ელემენტები უძღოდა წინ, რადგან ჩრდილო-დასვლეთ კავკასიის ხალხი არ იყო ერთი და იგივე დონის განვითარების თვალსაზრისით. ზოგიერთი ეთნიკური ჯგუფი მეორეს უსწრებდა წინ, ზოგიც ჩამორჩენილი იყო. ზოგიერთი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლები „ფეოდალური“ სისტემით ცდილობდა მეორეს დაჩაგვრას. ამიტომ, ისინი გარკვეულ „ბეგარას“ აკისრებდნენ მათ, მაგრამ გარკვეული ერთი ან ორი წლის შემდეგ ამ ეთნიკური ჯგუფის ხელახალი გადაადგილების გამო, ისინი კარგავდნენ ამ შემოსავალს.

1973 წ. ზ. ანჩაბაძემ და ალ. რობაქიძემ ჩრდილო კავკასიის მთიანეთის სოციალური წყობის და მისი თავისებურებების შესწავლის შედეგად დაადგინეს, რომ XVIII ს. და XIX ს. პირველ ნახევარში ჩრდილო კავკასიის მთიელები პატრიარქალურ-ფეოდალურ (ადრეფეოდალურ) ურთიერთობათა სხვადასხვა საფეხურზე იმყოფებოდნენ. სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების განვითარების დონეთა შორისაც არსებითი ხასიათის განსხვავებები დაინახეს. მათ ყურადღება მთიელთა ცხოვრების ბუნებრივ-გეოგრაფიულ და ისტორიულ პირობებზე, საკუთრე-

ბის ფორმებზე გაამახვილეს, რომელიც სხვადასხვა ხასიათს ატარებდა — კერძო, სათემო, პატრონიმიულ და ა. შ. მათი აზრით, საზოგადო საკუთრება თანდათანობით კერძო საკუთრების საერთო დანამატად გარდაიქმნებოდა. აქედან გამომდინარე მათ ჩრდილო კავკასიის მთიანეთის ხალხთა სოციალურ წყობას და მის თავისებურებებს „კავკასიური მთიური ფეოდალიზმი“ უწოდეს (ანჩაბაძე, რობაქიძე 1973: 111-125).

გ. მელიქიშვილი კავკასიის მთიელთა ადრეკლასობრივი საზოგადოების ბუნების საკითხის განხილვისას წერდა, რომ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა თავისებურება კავკასიის მთიელებთან განპირობებული იყო ეკონომიკური ცხოვრების სპეციფიკით, მთიელთა ეკონომიკის სიმწირით, რაც ხელსაყრელ პირობებს არ ქმნიდა აქ ზედმეტი პროდუქტის წარმოებისა და უშუალო მწარმოებელთა ექსპლუატაციის გაღრმავებისათვის. ხშირად მთაში საარსებო რესურსების სიმწირის კომპენსაცია ხდებოდა აბრაგობით — მეზობლებზე შეიარაღებული თავდასხმებით, რის შედეგადაც ხდებოდა საქონლისა და სხვა სიმდიდრის ხელში ჩაგდება, ხალხის დატყვევება, რომელთაც შემდეგ სიამოვნებით ათავისუფლებდნენ სათანადო გამოსასყიდით, ანდა ყიდდნენ მონებად მონათა ბაზრებზე.

სწორედ, პრობლემა არის ის, რომ თავისებურება ამოდის არათვისტომის დატყვევებით, რომელიც ეკონომიკური იძულების უმარტივეს ფორმას წარმოადგენს. ტყვის ადგილს საერთო ნადავლში, მის ჩაყენების მონის მდგომარეობაში, და ამის შემდეგ მის მიწაზე მიმაგრებას მოსდევდა დაქვემდებარებული ფენის წარმოშობა.

ამრიგად, ჩრდილო კავკასიური სოციალური ყოფის შეფასებისათვის გ. მელიქიშვილმა გაითვალისწინა რა ყველა დამახასიათებელი თავისებურებები „ადრეკლასობრივ ფეოდალურის“ ნაცვლად „პროტოფეოდალური“ ტერმინი გამოიყენა.

მისი აზრით, კანონზომიერია თუ არა ცნება „ადრეფეოდალურის“, რომელიც ჩამოყალიბდა დასავლეთ ევროპულ ფეოდალიზმის მასალაზე, გავრცელება ფეოდალურ ურთი-

ერთობათა სხვა ფორმებზეც (სხვა ტიპებზეც) (ე. წ. „მთურ“, „მომთაბარულ“, „აღმოსავლურ“ ფეოდალიზმზე). რამდენადაც ფეოდალიზმის დასახელებული ფორმები წარმოადგენენ თავისთავად, ავტონომიური ფუნქციების მქონე სისტემებს და მათთვის დამახასიათებელი ორგანული თვისებების გამო თითქმის არ ვითარდებიან დასავლეთევროპული ტიპის განვითარებული ფეოდალიზმის მიმართულებით (რომელშიც დომინირებს მინათმფლობელობაზე დაფუძნებული ურთიერთობანი). შესაძლებელია, უფრო სწორი იქნება, უარი ვთქვათ ამ ტერმინის („ადრეფეოდალურის“) გამოყენებაზე დასავლეთევროპული-აგან განსხვავებული ფეოდალიზმის ტიპების მიმართ ყოველ შემთხვევაში, „მთიური ფეოდალიზმის“ მიმართ ჩვენ უფრო მისაღებად გვეჩვენება ისეთი ტერმინების გამოყენება, როგორცაა „წინაფეოდალური“, „პროტოფეოდალური“ „ნახევრადფეოდალური“, ვიდრე ტერმინისა „ადრეფეოდალური“ (მელიქიშვილი 1976: 168-170).

გ. მელიქიშვილის ეს აზრი ალ. რობაქიძემ გაიზიარა „სვანთა საზოგადოებრივი ყოფის ნარკვევებში“ აი რას წერს იგი ამის შესახებ „მართალია გ. მელიქიშვილის აზრი, რომელიც მთურ ფეოდალიზმს თვლის სტადიალურად უფრო დაბალ საფეხურად განვითარების კლასობრივ ურთიერთობაში, ვიდრე განვითარებს დასავლეთევროპული ფეოდალური საზოგადოების. ამასთან იგი ხედავს მასში ტიპოლოგიურ განსხვავებულ სოციალურ სტრუქტურას (Робакидзе 199 : 1350).

ზემოთ აღწერილი სოციალური ყოფის შეფასებისათვის ქართული კლასიკოსი მეცნიერების მიერ გამოთქმულ აზრები, კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს ამ სოციალური ყოფის თავისებურებას.

ნ. ბერძენიშვილი წერდა, რომ „ფეოდალური ეროვნების ჩამოყალიბება ფეოდალური სახელმწიფო ორგანიზაციის, საერთო სახელმწიფო ენის და დამწერლობის გარეშე შეუძლებელია მომხდარიყო (ბერძენიშვილი 1990: 590-592).

გ. მელიქიშვილი კი წერდა - „სოციალური განვითარების მაგისტრალური ხაზი მიიმართებოდა ფეოდალიზმისაკენ, მაგრამ მონურ შრომაზე დამყარებულმა წარმოების წესმა სათანადო განვითარება ვერ ჰპოვა (მელიქიშვილი 1970: 31-32).

ჩვენ ვიზიარებთ გ. მელიქიშვილის აზრს და აღწერილი სოციალური წყობისათვის მიგვაჩნია, რომ უფრო მისაღებია ტერმინი „პროტოფეოდალური“ (ე. ი. ფეოდალიზმამდელი) ვიდრე „ადრეფეოდალური“ ან „მთური ფეოდალიზმი“.

ოჯახი. XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასასწავლისთვის წყაროებიდან ჩანს, რომ ადილეური წარმომავლობის – ჩერქეზებში, ადილებში, ყაზარდოელებში, აბაზებში და სხვ. უკვე მონოგამური ოჯახი ყოფილა გაბატონებული. დიდი ოჯახი მართალია მაშინაც არსებობდა, მაგრამ შეზღუდული რაოდენობით. საინტერესოა ის, რომ დიდი ოჯახების დაშლის შედეგად გამოყოფილი ინდივიდუალური ოჯახები გვერდი-გვერდ ტერიტორიულად კომპაქტურ განსახლებას ავითარებდნენ; სამეურნეო ერთობლიობას, შრომაში ურთიერთდახმარებას, გარკვეული ზოგიერთი ქონების ობიექტს საერთო მფლობელობასა და მოხმარებაში იტოვებდნენ, ნათესაური ურთიერთვალებულებები და მოვალეობები ეკისრებოდათ, გარკვეული დღეობა-დღესასწაულების ერთობლივი გადახდის პრაქტიკა ჰქონდათ, რაც მთავარია, განაყარ ოჯახებს საერთო სახელდება ეპონიმის მიხედვით ჰქონდათ. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ისინი პატრონიმიულ ერთობას ინახავდნენ.

მეცნიერთა თვალსაზრისით ინდივიდუალურ ოჯახშიც ურთიერთობები მაინც პატრიარქალურ ხასიათს ამჟღავნებდა. გოგონების მდგომარეობა ოჯახში შედარებით თავისუფალი, ხოლო გათხოვილ ქალებს მრავალმხრივი და მრავალრიცხოვანი აკრძალვების და განრიდების წესის დაცვა ევალებოდათ. ისინი ჯერ მამასა და ძმებზე, ხოლო შემდეგ ქმარზე იყვნენ დამოკიდებულნი. შარიათით დადგენილი იყო, რომ მემკვიდრეობით მათ არაფერი ეკუთვნოდათ. ქალი არც საზოგადოებრივ, აულის კრებებში მონაწილეობას არ იღებდა. მამაკაცის წინაშე, ახ-

ლობელი იყო თუ შორეული მუდმივად ფეხზე უნდა მდგარიყო. ცოლ-ქმარს სხვების თანდასწრებით საუბარი ეკრძალებოდათ. მთავარი როლი ქალს მხოლოდ სახლის საქმეებში და მინდვრის სამუშაოებში ჰქონდა, მაგრამ ამ საქმეებსაც დედამთილის მითითება და კარნახი სჭირდებოდა. უხუცესი ქალი, დიდ ოჯახში, ასევე ინდივიდუალურ ოჯახში დიასახლისი მთელი წლის საკვების საკუჭნაოს კონტროლს უწევდა, მის დაუკითხავად იქიდან ვერავინ ვერაფერს გამოიტანდა. ქალები, ბუნებრივია, ბავშვების აღზრდით იყვნენ დაკავებულნი, თუმცა, შვიდი წლის შემდეგ ვაჟები მამისა და თუ სხვა მამაკაცი იყო ოჯახში, მაგ. პაპა, იმათ ხელში გადადიოდნენ. გოგონები კი ქალების განმგებლობის ქვეშ რჩებოდნენ.

ადილეური ხალხების საოჯახო ყოფასა და სოციალურ საკითხებზე დაკვირვების დროს, აღმოჩნდა, რომ სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ეთნიკური წარმომავლობისა და რელიგიური აღმსარებლობის მოსახლეობამ, რომელიც შემოიჭრა ჩრდილო კავკასიაში ადგილობრივ ერთნიკურ ჯგუფებზე, მართალია, გავლენა იქონია, მაგრამ იმ მხრივ, რომ არქაული წესები უფრო შენარჩუნდა.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიური ოჯახებისთვის ასეთი ინსტიტუტები, არქაული ფორმებისა და ჩვეულებების, ზოგჯერ მატრიარქალური გადმონაშთებიც განვითარების თვალსაზრისით შემაფერხებელ როლს თამაშობდა. ამას სანარმოო ძალების დაბალი დონე, ნახევრად ნატურალური მეურნეობა, მყარი ტრადიციები, ცხოვრების კონკრეტული სოციალურ-ეკონომიკური პირობებიც აფერხებდა. ეს კი, ინდივიდუალური ოჯახების გვერდით მთიან და მაღალმთიან რაიონებში, იქ სადაც ტერასული მიწათმოქმედება და საქონლის მოვლისა და შენახვის გადარეკვითი სისტემა იყო განვითარებული, დიდი ოჯახის შემონახვას უწყობდა ხელს, რადგან ყველაფერი ეს მრავალფეროვანი მუშახელის არსებობას მოითხოვდა.

ადილეური წარმომავლობის ცალკეულ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებში ოჯახთან დაკავშირებული ტერმინები სხვადასხვა ენაზე იყო შექმნილი, თუმცა ისინი უფლება-მოვალეობებით ერთმანეთის მსგავსი იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ ისლამი ჩერქეზებსა, ადიღებსა და ყაბარდოელებში შესაძლებლობას იძლეოდა მრავალცოლიანობის, იგი მაინც მათ შორის იშვიათი იყო. იგი უმეტესად ძლიერ გვარების წარმომადგენლებში იყო გავრცელებული.

ქორწინება ეგზოგამური იყო და იგი როგორც მამის, ისე დედის ახლო ნათესავებზეც ვრცელდებოდა. საქორწინო აკრძალვები – მამამძუძეობის, რძით, მოყვრობით დანათესავების და სხვ. შემთხვევაში ვრცელდებოდა. ასევე თითქმის ყველა ეთნიკურ ჯგუფებში ლევირატის, სორორატის ინსტიტუტები, XVIII საუკუნეშიც დაცული იყო.

ძველად დიდ, მრავალსულიან ოჯახში მამაკაცები და ქალები ცალ-ცალკე ოთახებში ცხოვრობდნენ. ძლიერი იყო ამ ოჯახებში არქაული წესები. ცოლ-ქმარი რომ მეზობლებს ერთად „დაენახათ და შეემჩნიათ“ არ შეიძლებოდა. რძლები დედამთილ-მამამთილის, უფროსი მამლებისა და მამაკაცის ბიძაშვილების სახელებს ხმამაღლა ვერ წარმოთქვამდნენ. მათ მხოლოდ მინიშნებით შეეძლოთ გამოხატვა თუ ვის გულისხმობდნენ. მამაკაცს დედ-მამის ან სტუმრის წინაშე თავისი მცირენაირი მტირალი შვილისადმი არც ყურადღების და არც სიყვარულის გამოხატვა არ შეეძლო.

ცოლ-ქმარი ერთმანეთს სახელით ვერ მიმართავდა, ისინი მარტოც რომ რჩებოდნენ მესამე პირით ელაპარაკებოდნენ ერთმანეთს. მამაკაცი ქალს სახელის ნაცვლად ასე მიმართავდა „ჩემს სახლში მცხოვრებო ქალო“ ან „ჩემო ოჯახო“.

მამის გადანყვებილების გარეშე ქორწინება აკრძალული იყო. მხოლოდ XIX ს. ბოლოსკენ ქორწინება წინასწარ მოლაპარაკებით საქმროსა და საცოლის მშობლებს შორის გავრცელდა. რაც შეეხება ყალიმის გადახდას, იგი ჩვეულებრივი მოვლენა იყო რევოლუციამდე.

„ფეოდალურ-გვაროვნული დიდებულები“ საკუთარ ოჯახში „სისხლის სისუფთავეს“ მკაცრად იცავდნენ. დაქვემდებარებული წოდების ქალს არ მოიყვანდნენ ცოლად. მხოლოდ დიდებულებს შეეძლოთ ჰყოლოდათ ცოლი და ხარჭები, რომელ-

თა რიცხვი მათთვის შეზღუდული არ იყო. მაგრამ ხარჭისაგან გაჩენილი ვაჟს „ფშის“ სახელით არ მოიხსენიებდნენ, რადგანაც იგი თავისებურ „ტუმე“ ფენაში შედიოდა. მონა ქალის შვილები, მამის (დიდებულის) მიუხედავად, მონებად ითვლებოდნენ. ხარჭის მფლობელს, მისგან გაჩენილ შვილებს, ვისაც უნდოდა მას მიჰყიდა ან უფასოდაც აჩუქებდა. ე. ი. მონა ქალის შვილები, მფლობელის საკუთრებას წარმოადგენდნენ. თუ ვაჟი გლეხისა და თავისუფალი მეთემის ქალისაგან ჩნდებოდა, იგი ტლოხუ-კოტლის ე. ი. დედის ნოდებას მიეკუთვნებოდა.

ცოლს ქმართან გაყრა, გარდა განსაკუთრებული მდგომარეობის (ქმრის უმონწილო ქცევის, ან ღალატის შემთხვევაში) გარეშე და მით უმეტეს, ქმრის თანხმობის გარეშე არ შეეძლო. მამაკაცი ადვილად ეყრებოდა ცოლს. ქალისთვის მამის სახლში დაბრუნება სამარცვინო იყო, ამიტომ ქალს მხოლოდ განსაკუთრებული მდგომარეობა აიძულებდა მამის სახლში დაბრუნებულყო.

სტუმარმასპინძლობა. სტუმარმასპინძლობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ტრადიციული ჩვეულება იყო. შუასაუკუნეების კავკასიის მრავალ ხალხში სახელმწიფოების, ტრანსპორტის, გზების, ცენტრალური მმართველობის უქონლობის გამო და სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობათა სუსტად განვითარების ფონზე სტუმარმასპინძლობის ინსტიტუტი იმ მნიშვნელოვან საშუალებას წარმოადგენდა, რომელიც საფუძველს ტრადიციული ხალხური დიპლომატიისთვის დამახასიათებელ ეთნოსთა შორის ურთიერთობებს უდებდა. ჩვეულება არა მარტო ერთი ეთნოსის, არამედ ეთნიკურად განსხვავებულ წარმომადგენლებსაც გაცნობის, ურთიერთობის, დამეგობრების საშუალებას აძლევდა. მტრისათვისაც კი არ შეიძლებოდა უარის თქმა დაცვასა და თავშესაფარზე.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიელები მასპინძლისთვის საჭირო ხელგამლილობით, პატივისცემით, გამასპინძლებით ხვდებოდა სტუმარს. სტუმარს საპატივცემულო ადგილზე, კომფორტულად მონყობილ სასტუმრო ოთახში უმასპინძლდებოდნენ.

ართობდნენ საუბრებით, სიმღერით, მუსიკით, ცეკვით. სტუმარი ითვლებოდა ხელშეუხებელ პიროვნებად.

ყველა ადილეური წარმომავლობის ეთნიკურ ჯგუფში სტუმარმასპინძლობის ინსტიტუტის ტრადიციული სისტემა მსგავსი იყო. სტუმრის გამოჩენისთანავე მასპინძლები მას გულღიად ხვდებოდნენ. არასოდეს უსვამდნენ კითხვებს საიდან ან საით მიდიოდა. არც მოგზაურობის მიზეზს ეკითხებოდნენ. ამის თქმა თვით სტუმრის მოვალეობას შეადგენდა, მაგრამ თუ ის არაფერს გაამჟღავნებდა, მასპინძლები მაინც პატივით ეპყრობოდნენ. მასპინძელი, მისი ოჯახის წევრები და ახლო მცხოვრებიც კი თავს ვალდებულად თვლიდნენ, რომ მასპინძელს დახმარებოდნენ. ისინი ყველა ერთად ზრუნავდნენ სტუმრის კვებაზე, მის უსაფრთხოებაზე.

სტუმრობის ვადა რეგლამენტირებული არ იყო, მაგრამ დაუნერეელი კანონით ეს მხოლოდ ორი კვირა უნდა გაგრძელებულიყო. წასვლის დროს მას რაღაც კარგს და ძვირფასს სამახსოვროდ აჩუქებდნენ. წასვლისას სოფლის ბოლომდე მიაცილებდნენ. სტუმარი მასპინძლისთვის და პირიქით, უკვე ახლობლები ხდებოდნენ.

მამამძუძეობა (ათალიკობა). ქართველებში მამამძუძეობის ინსტიტუტი ფეოდალიზმის ჩამოყალიბებასთან არის დაკავშირებული. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, იგი მაღალი წოდების საზოგადოებიდან გავრცელდა. ჩამოყალიბდა ამასთან დაკავშირებული წესებიცა და ტერმინოლოგიაც. მაღალი წოდების მამის ღვიძლი ვაჟიშვილი ან ქალიშვილი მამისეულის საგვარეულოს გარეთ, „მამამძუძის სახლში“ (ათალიკის ოჯახში) წოდებრივად მასთან დამოკიდებულ ოჯახში უნდა გაზრდილიყო. ძლიერი ფეოდალის ფენმძიმე ცოლს ან თვით დიდებულს წინასწარ სთხოვდა გლეხის ქალი ან მისი ქმარი, დაბადებისთანავე შვილი მათთვის დაეთმოთ გასაზრდელად. შეთანხმების შემთხვევაში, ბავშვს (გოგო იქნებოდა თუ ბიჭი) დაბადებისთანავე აღმზრდელებს მამამძუძესა და ძიძას გადასცემდნენ, სადაც იგი სრულწლოვანებამდე ცხოვრობდა. გლეხი ამით ცდილობდა

მისთვის და მისივე ოჯახისთვის მებატონის მფარველობის მოპოვებას. XIX ს. და XX ს-ის დასაწყისში ეს ჩვეულება მეგრელებისაგან აფხაზებმაც გადაიღეს. ეს ის პერიოდი იყო, როდესაც აფხაზებმა ფეოდალიზმი საბოლოოდ გაითავისეს.

მამამძუძე და ძიძა ბავშვის აღზრდას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. პირველყოვლისა ისინი აღსაზრდელის სიცოცხლესა და ჯანმრთელობას უფრო ხილდებოდნენ. ოჯახში საკუთარ შვილებზე მეტად, სწორედ აღსაზრდელზე ზრუნავდნენ, იგი მუდმივი ყურადღების ცენტრში იყო. მამამძუძე და ძიძა ბავშვს შესაფერის სახელსაც ურჩევდნენ, ისეთი, რომელიც წოდების შესაფერისი იქნებოდა. სამი წლის მანძილზე „აჭუფჰა“ ე. ი. აღსაზრდელი ძუძუს მანოვებელი ქალის („ანაძი“ ე. ი. ძიძის) ხელში იყო, ხოლო შვიდი წლისა უკვე მამაკაცის ხელში გადადიოდა. მამამძუძე მას ტრადიციულ სამართლებრივ ნორმებს, საზოგადოებასა და ოჯახში ქცევის წესებს, მშობლებისა და უზუცესი ადამიანების პატივისცემას უნერგავდა, ყველა სიტუაციაში სულიერი სიმშვიდის შენარჩუნებას, სიმამაცეს, კეთილშობილებას აჩვენებდა. ამავე დროს 7 წლიდან მას იარაღის ხმარებას, ცხენზე ჯდომას და ჯირითს ასწავლიდნენ. ქალიშვილი ქალების მხედველობის ქვეშ იზრდებოდა, მას ოჯახის საქმიანობის გაძღოლას, კერვას, ქარგვას, ქსოვას და რომელიმე ხალხურ ინსტრუმენტზე დაკვრას, სიმღერას ასწავლიდა. ბავშვს „აჭუფჰას“ ნამდვილი მშობლები მხოლოდ ერთხელ, სამი წლისას მოინახულებდნენ და შემდეგ მათ საკუთარი შვილისაგან თავი შორს ეჭირათ.

სრულწლოვან „აჭუფჰას“ საკუთარ სახლში მშობლები სადღესასწაულო შეხვედრას უწყობდნენ. აღმზრდელები ვაჟს ჩოხა-ახალუხით შემოსავდნენ, ცხენსაც და იარაღსაც აძლევდნენ. ასე გამოწყობილი მიჰყავდათ ფეოდალის სახლში, რომლებიც მამამძუძესა და ძიძას კარგად დასაჩუქრებულებს უშვებდნენ. „აჭუფჰასა“ და „ათალიკის“ ოჯახს შორის, ასევე ძიძისშვილებსა და „აჭუფჰას“ გარკვეული ტრადიციული უფლება-მოვალეობები ეკისრებოდათ.

როგორც ჩანს, ჩერქეზებში, ყაბარდოელებსა და აბაზებში მამამძუძეობა საქართველოდან, კერძოდ აფხაზეთიდან უნდა გავრცელებულიყო. ასე მაგალითად, იქაური თავადების ოჯახის შვილები მათზე დამოკიდებულ პირველი ხარისხის უორკებთან იზრდებოდნენ. ხოლო თვით ამ უორკების შვილები მათზე დაბალი წოდების უორკებთან ან გლეხის ოჯახში. რაც შეეხება გლეხის შვილებს ისინი საკუთარ ოჯახში იღებდნენ აღზრდას.

მამამძუძე ბავშვს 7 წლიდან ცხენით ჯირითს, იარაღის ხმარებას, ქცევის ეთიკურ წესებს – ქალთან და უფროსთან მოქცევას ასწავლიდა. აღსაზრდელი თავის აღმზრდელთან ერთად მეზობელ ხალხებში თარეშშიც იღებდა მონაწილეობას ამ შემთხვევაში, თარეშში რასაც მოიპოვებდნენ, ათალიკის (ე. ი. მამამძუძის) იყო. აღსაზრდელს სამხედრო თამაშებში, დოღში და ა.შ. მონაწილეობას ალბინებდნენ. საკუთარი მშობლები თავის შვილს სრულწლოვანებამდე არ ნახულობდა (Народы 1960: 179).

დამოწმებული ლიტერატურა

აბულაძე 1993 — ც. აბულაძე, საქართველოსა და მისი პოლიტიკური წარმონაქმნის სახელწოდებანი ოსმალურ წერილობით ძეგლებში, წგ.: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1993.

ანჩაბაძე 1969 — ზ. ანჩაბაძე, თ. ბოცვაძე, გ. თოგოშვილი, მ. ცინცაძე, ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბ., 1969.

ანჩაბაძე, რობაქიძე, 1973 — კავკასიური მითური ფეოდალიზმის ბუნების საკითხისათვის, იკვ, XVIII, თბ., 1973.

ბახია-ოქრუაშვილი 2010 — ს. ბახია-ოქრუაშვილი, აფხაზთა ეთნიკური ისტორიის პრობლემები, თბ., 2010.

ბერძენიშვილი 1990 — ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, თბ., 1990.

გეორგია 1965 — გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თარგმანი და განმარტებები ს. ყაუხჩიშვილის, ტ. II, თბ., 1965.

გეორგია 1966 — გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თარგმანი და განმარტებები ს. ყაუხჩიშვილის, ტ. VI, თბ., 1966.

განცელაძე 2011 — აფხაზური ენა, თბ., 2011.

ლამბერტი 1991 — დონ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1991.

ჩელები 1971 — ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, I, თბ., 1971.

თოფჩიშვილი 2007 — რ. თოფჩიშვილი, კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, თბ., 2007.

თოფჩიშვილი 2016 — გეოგრაფიული გარემო და კავკასიელთა ეთნიკური კულტურა, თბ., 2016.

თოფჩიშვილი 2017 — ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ეთნიკურ ერთობათა სოციალური და კულტურული განვითარების შეფერხების მიზეზები. – გელათის მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, III, თბ., 2017.

კობიძე 1957 — დ. კობიძე, ტერმინ „აბხაზის“ მნიშვნელობა სპარსული წყაროების მიხედვით, „მნათობი“, №2, თბ., 1957.

მელიქიშვილი 2003 — გ. მელიქიშვილი, უძველეს კლასობრივ საზოგადოებათა სოციალურ-ეკონომიკური წყობის პრობლემა, თბ., 2003.

მელიქიშვილი 1970 — გ. მელიქიშვილი, საქართველოს უძველესი და ძველი ისტორიის ეტაპები, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, 1970.

მელიქიშვილი 1976 — გ. მელიქიშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთისა და კავკასიის უძველესი კლასობრივი საზოგადოების ბუნების საკითხისათვის, ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბ., 1976.

პაიჭაძე 1993 — გ. პაიჭაძე საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები რუსულ წყაროებში, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1993.

სახოკია 1950 — თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1950.

ტაბალუა 1987 — ი. ტაბალუა, საქართველოს, ევროპის არქივებსა და ნიგნთსაცავებში, ტ. II, თბ., 1987.

ტაბატაძე 1993 — კ. ტაბატაძე, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები X-XV სს. სპარსული წყაროების მიხედვით, საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1993.

ქართული 1970 — ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970.

ქც 1973 — ქართლის ცხოვრება, IV, თბ., 1973.

ჯაფარიძე 1993 — გ. ჯაფარიძე, ქართველებისა და საქართველოს არაბული სახელწოდებანი, წგ.: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1993.

Броневский 1823 – Броневский С. М., Новейшие географические и исторические известия о Кавказе, М., 1823.

Витсен 1974 – Витсен Н., Северная и Восточная Татария или сжатый очерк нескольких стран и народов, Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях Европейских авторов XIII-XIXвв., Нальчик, 1974.

Дубровин 1871 – Дубровин Н., Абхазцы (азега), История войны и владычество русских на Кавказе, т. I, кн. 2, СПб, 1871.

Инадзе 1999 – Инадзе М., Вопросы этнополитической истории древней Абхазии, в кн.: Разыскания по истории Абхазия/Грузия, Тб., 1999.

История 1988 – История народов Северного Кавказа с древнейших времён до конца XVIII в., М., 1988.

Лавров 2009 – Лавров Л. И. Избранные труды по культуре абазин, адыгов, карачаевцев, балкарцев, Нальчик, 2009.

Лавров 1988 – Лавров Л. И. Абазины, КЭС, I, М., 1988.

Менандер 1860 – МенандерВизантиев, Продолжение истории Агафиевон-IIВизантийские историки, пер. Деступина, С. П., СПб, 1860.

Мусукаев 1988–Мусукаев А. И. Традиционные общественные институты народов Северного Кавказа в конце XIX– начале XX вв., Автореферат, М., 1988.

Народы 1960 – Народы Кавказа, I, М., 1960.

Ногмов 1982 – Ногмов Ш. Б. История Адыгейского народа, Нальчик, 1982.

Папаскири 1999 – Папаскиди З. Территория Абхазии в XI-XVвв., Разыскания по истории Абхазии/Грузия, Тб., 1999.

Торнау 1864 – Торнау Ф. Ф. Воспоминания кавказского офицера, М., 1864.

Федоров 1987 – Федоров Я. А., Историческая этнография Северного Кавказа, М. 1987.